

RÓBERT GÁFRIK: *Zobrazovanie Indie v slovenskej literatúre*
 Bratislava: Veda, 2018. 140 pp. ISBN 978-80-224-1635-1

The area of comparative literary thought generally known as East-West studies is a specific constituent of intercultural discourse, often theoretically unattended and burdensome to carry out. These intercontinental comparative studies, which are focused on investigating relations, contacts, or contextuality, particularly the complex interliterary network linking structurally and typologically diversified cultures, tend to remain within the area of methodological proclamations, or are empirically limited to inventories of translations or outlines of reception perspectives. What matters is not only the spiritual and geographical remoteness of the researcher from the subject of study, but also the interdisciplinarity of scientific approaches which make up a peculiar fusion of post-colonial theory (decolonisation poetics), oriental studies, hermeneutic philosophy, and imagological thought. According to Earl Miner, one of the main figures of intercultural comparative studies, this research should aspire to understanding, or elucidating the cultural dissimilarities or “otherness” of such literary traditions and poetics that are demonstrably different due to their geographical (continental) and poetical remoteness and “disparity” (*Comparative Poetics. An Intercultural Essay on Theories of Literature* 1990, 5–6). It hardly implies registration of genetic contacts or typological context, rather it is centred on creating a theoretical discourse that would make way for universally acceptable truths behind the deconstruction of axioms acknowledged by Western (Euro-American) literary scholarship.

Comparative study of historically unrelated critical traditions, such as Western and Chinese thought, is more fruitful if it is more theoretical than practical. Contrasting these traditions through a poetological system, for

example, may reveal which critical concepts are universal and which are specifically limited to a vernacular cultural tradition. Paradoxically, the struggle against “centrism”, as they were qualified by Dionýz Ďurišin (*Čo je svetová literatúra?* 1992, 78–79), or Edward Said (*Orientalism* 2003, 3), takes for granted the systematic questioning of the receptional-communicational concepts which facilitate the recipient’s intake of the phenomena coming from the “foreign” culture and converting them structurally into his/her code in order to understand them. One of the reasons for intercultural comparative studies approaching “otherness” more intensively and more completely is due not only to the fact that they deal with their subject in the same way as translational concepts (through which “otherness” is by definition levelled), but also to specific methods that reversely re-define this area of research in the intercultural sphere. Such anthropological thought can be found in the works of travellers who in antiquity, the Renaissance, and the Enlightenment applied themselves to comparing the customs, morals and manners of people living in non-European civilisations. On their explorations, these travellers did not record real segments of a “foreign” nation or the substance of extra-textual reality, but through metaposition, i.e. by using linguistic-syntactic periphrases, they formulated an ideological structure of the world.

When Eurocentrism was first open to dispute, namely in the latter half of the 18th century, monolithic ethnocentrism as man’s age-old disposition to explore and interpret the world from the perspective of his/her own community came under fierce criticism. In this respect, philologically conceived comparative studies sometimes neglected semantic variations of the term culture which, until

the end of the 19th century, had a telling axiological dimension narrowing the scope of observed cultural features to positive values. These were generally believed to contribute, within the expectations of rationalistic enlightenment, to the evolutionary progress and humanisation of man. The necessity to de-ideologise the perception of “otherness” or “strangeness” is proclaimed, to a varying degree, by contemporary concepts of intercultural and hermeneutic cultural studies which surmise that “foreign” cultural space emerging in our mind does not exist in itself, because texts are a complementary reflection of objective reality, an expression of a certain fiction. Reference can be made to Franco Moretti’s theory of mental maps which through reducing motivic elements and their spatial abstractions construes interliterary networks and in doing so highlights relevant and often hidden textual features. Literature is understood here not through a description of individual texts but through an analysis of “big data” which reveal the structures of literary phenomena.

This is also the methodological grounding of Robert Gáfrik’s monograph *Zobrazovanie Indie v slovenskej literatúre* (The Portrayal of India in Slovak Literature), which uses an interdisciplinary approach to examine the picture of Indian culture and identity against the context of Slovak notions of this vast region from the early 19th century to the present day. Far from writing a traditional history of Slovak-Indian political and cultural relations, Gáfrik realises that the representation of a “foreign” landscape is not based on actual geography, but is more rooted in the reader’s mental image. Therefore, he not only devotes his attention to the reflection of Indian geography in Slovak literary criticism and cultural discourse, but he also explores how productive the critical methods prevailing in “Western” literary scholarship can be in reconstructing the European fascination with the phenomenon of India.

A judicious literary comparatist, Gáfrik demonstrates erudite knowledge of the Western reception of the Orient and Ori-

entalism in Western Europe, in particular, in the Anglo-Saxon and German world. He has pursued this research for a long time, namely in his previous publications, such as *Hra s cudzou kultúrou. K recepcii staroindických látok a motívov v nemeckej literatúre* (Playing with Foreign Culture. The Reception of Old Indic Themes and Motifs in German Literature, 2009) and *Od významu k emóciám. Úvaha o prínose sanskrtskej literárnej teórie do diskurzu západnej literárnej vedy* (From the Meaning to Emotions. Reflections on the Contribution of Sanskrit Literary Theory to Western Literary Discourse, 2012), surveying in great detail the representation of Indic themes in German culture on the one hand, and more precisely specifying the West European, particularly German, concept of Orientalism, which became one of the philosophical impetuses for German Romanticism to present the image of India as the ideal landscape of the original homeland and incorrupt morals. Their popular-scientific companion *Farebná India* (Colourful India, 2017), co-authored by the Slovak Indologists Dušan Deák and Anna Ráková, represents a graphically impressive chronicle supplemented by literary extracts and introducing the Indian past and present to a wider public.

The monograph is of moderate length, and excerpts were published in periodical form between 2008–2017. It consists of six chapters, an introduction, an index of names, and an editorial note. Its text may consist of partially separate passages, but although these were written for various purposes over the period of a decade, they are never truncated or fragmentary. On the contrary, they comprise an intellectually and compositionally interconnected whole. The methodological introduction, “India a Slovensko v širších kultúrnych súvislostiach” (India and Slovakia in a wider cultural context), describes intercultural communication between Europe and India, interest in the study of Sanskrit, and the emergence of comparative linguistics, paying special attention to the different concepts embraced by English colonial expansion on the one hand, and those tied

to the philosophical-aesthetic reception from the German Enlightenment and modernism. In reference to the now classic publication by Edward Said (1978, 1st ed.), Gáfrik considers the delimitation of the term “Orient” (the geographical area east of Europe, confined only to the Near Orient and India, or the territory including also East Asia, i.e., Japan and China?) in contrast to “Orientalism” where Gáfrik, in agreement with the American comparatist Dorothy M. Figueira (*Translating the Orient. The Reception of Sakuntala in Nineteenth-Century Europe* 1991, 10), questions the simplified antagonism between imperialists and their victims, that i.e. the explicitly negative consequences of Orientalism, regarded as a monolithic topic of West European Orientalist discourse. The contingency of Central European or national variations of Orientalism thus admits different forms of the study of “otherness” only because Central Europe is lacking the colonial past and it used to fall victim to Orientalism itself.

Let us mention early 20th-century French Slavonic studies, which have been institutionally incorporated into “orientalist research”. Gáfrik is right in saying that it is impossible to portray India in Slovak literature (which applies to Czech culture as well) and solely accept the notions of Orientalism, exoticism, etc.; it is necessary to explore the specific shapes and functions of these images in the domestic system, in connection with “breaks” and watersheds in Slovak cultural history, or in the Czech-Slovak extent. This approach to systemising and interpreting voluminous literary materials influenced the organisation of individual chapters in the monograph: premodern images of the Orient, which correlate with the West European view and so are mentioned only marginally, followed by 19th century Romantic images, modernist visions between the wars, socialist concepts in the latter half of the 20th century, and present-day images which are ideologically more open to Indian religious and spiritual traditions.

The literary-historical exposition commences with the second chapter entitled

“Objavenie Indie v slovenskej literatúre 19. storočia” (The “Discovery” of India in 19th-century Slovak literature) and documents the interest in Indian culture in the works of Jan Kollár and Ľudovít Štúr, the two pivotal Slovak national revivalists. It was especially Kollár who clung to the idea of the Indic origin of the Slavonic people, which was most conspicuous in his treatise *Sláva bohyně a původ jména Slávův čili Slavjanův* (The Slava goddess and the origin of the name of Slavic or Slavonic people, 1839) where he communicated his idiosyncratic (almost fantastic) historic and philological expositions of the relationship between the Indic and Slavonic gods and goddesses, such as Slava being derived from the name of Svaha, the wife of an Indic god. Kollár’s analysis of Sanskrit roots was admittedly based on Dobrovský’s observations on structural analogies between Sanskrit and Slavonic languages. Nevertheless, they were mere conjectures fostered by his belief about the shared identity of Sanskrit and the proto-Indo-European language. Although Kollár’s theory of the Indic origin of the Slavonic people has been replaced by the theory of the Aryan invasion and Sanskrit has lost its importance as the immediate model for European, including Slavonic, languages, *Sláva bohyně* in a way shows the latent links between poetry and scholarship in Kollár’s texts, which can be instrumental in further clarification of the philosophical inspirations of *Slávy dcera*.

The proposition about the pantheistic origin of Slavonic songs, tied in with localising the original Slavonic homeland in India, was also supported by Štúr, whose concept, highly appreciating the Sanskrit system of declinations, was inspired by the German linguist Franz Bopp. (Štúr’s notion of “namerenost” [heading towards] conveying the subject’s attitude to the verbal predicate has been transmitted to contemporary grammar as an intention behind a verbal action). Štúr was convinced, in agreement with Hegel’s philosophy of history, that the idea of progress moved from East to West,

because Indians held Nature above ideas, whereas, in antiquity, spirit and Nature were in harmony. Štúr's fundamentally negative regard of Indian culture and his celebration of European civilisational mission notwithstanding, in the treatise *Slovanstvo a svet budúcnosti* (Slavdom and the World of the Future, originally written in German circa 1852–1853 and first published in Russian in 1867), Gáfrik finds latent statements anticipating the untenability of the English colonial endeavour in India.

The chapter "India v interkultúrnych stretnutiach prvej polovice 20. storočia" (India in the intercultural encounters in the first half of the 20th century) presents an interesting cultural-historical episode describing a Maharaja's visit to Piešťany, which attracted special public and media attention. In this context, in the interwar presentation of the Indian phenomenon in Slovak culture, Gáfrik reinstates the life story of Marek Lubošinský, a naturalised Russian exile and manager of the Thermia Hotel in Piešťany. Lubošinský accepted the Bhópál nawab's invitation to reorganise the management of the vice-royal court and spent seven years during World War II in India. He was accompanied by his wife Viera Lubošinská (1897–1978), whose Indian impressions were recorded in Russian and published by Anna Rácová and Dušan Deák in 2006–2007 under the title *Indický denník* (Indian Diary). These memoirs, vaguely similar to E. M. Forster's account *The Hill of Devi* (1953), as well as his celebrated novel *A Passage to India* (1924), stand as an original, realistic testimony about Indian life during the disintegration of the colonial system and the difficult birth of independence. From the imagological perspective, they authentically attest to social and ethnical disagreements in modern Indian reality as perceived by a Slovak intellectual of Russian descent who is in love with historic India, not the India she witnessed.

The same chapter also includes a brief description of life and works of Ján Maliarik (1869–1946), a utopian priest who was perhaps the Slovak intellectual most influenced

by Indian philosophy. His large literary output, comprising a number of novels and novellas, involves the fine fiction of *Sulabhá* (not published until 1992), and above all, journalistic and religious tracts and manifests which combined the moral accentuation of the spiritual search for absolute truth with the idea of a global universal state and lasting peace. Incidentally, Maliarik's pansophic writings were consistently based on Old Indic, Vedist, and Buddhist texts, assuming Sanskrit as the source of all European languages. According to Gáfrik, this Slovak priest, who mastered more than ten languages including Sanskrit, purposely grafted onto his interpretations of Indian culture his own theosophic and pacifist ideas, unified by the directive requiring the declining West to return to its Indic roots and to integrate the spiritual wealth of the East into its philosophy.

The image of independent India in socialist Czechoslovakia presented in the chapter "Socialistické priateľstvo, romantické očarenie a básnické vyobrazenie Indie v slovenskej literatúre v rokoch 1945–1989" (Socialist friendship, romantic enchantment and poetic portrayal of India in Slovak literature in 1945–1989) brings back one of the fundamental imagological issues. It enquires whether and how the image of remote countries and cultures is altered by contemporary cultural and political discourse, together with its terminology and semantics. Within the span of 1945–1989, the question is how the common ideology of socialism influenced the image of India in Slovakia. Although in this period India was aligned with the "third world" (or "non-aligned countries"), the socialist block viewed India as a potential partner in the "struggle against Western civilisation", showing increased interest in contemporary culture, which was to converge to its system of values. Gáfrik refers to the scientific and fictional texts of two diplomats, Herman Klačko (1913–1996) and Miloš Ruppeltdt (1922–1967), as well as a poetical reflection of India in the travelogues, prose writings and poems of such

authors as Alfonz Bednár, Anton Hykisch, Ján Stacho, and Eugen Gindl. Of particular value is Gáfrik's discovery that India's image at the time was not ideologically monolithic, vacillating between a naively romantic view and rigorously socialist presentation, which, contrary to the postcolonial situation after World War II, paradoxically disclosed virtual aspects of latent colonialism, i.e. the conviction about the inevitable colonisation of the third world in the form of a victorious socialist revolution.

The following chapter, "Spoznávanie Indie v slobodných podmienkach po roku 1989" (Exploring India under the conditions of freedom after 1989), defines the 1990s as a turning point in the Central European perception of India. With the removal of ideological barriers and the arrival of unrestricted travel, new travel books appeared, prompting more intense reflection of experiences in literature, yet the democratising accessibility of exotic lands to a wider public did not preserve the literary aesthetic qualities of previous times. At present, it is Ján Litvák (b. 1965), a representative of the "barbarian" generation, whose travelogues and books of poetry bear the intertextual traces of the Indian phenomenon. When interpreting Litvák's texts, Gáfrik respects the opinion of Slovak literary criticism about the simplified binary opposition between the veracity of Indian life values and the falseness of the Slovak model of civilisation; this contradiction results in the fact that the author becomes a stranger in his own culture. His admiration for the formally accomplished Upanishads, presenting no ideas nor expressly-formulated hidden meanings, reflects the romantic character of Litvák's perception of India. Out of many works dealing with the spiritual wealth of India, Gáfrik itemises Robert Bielik, Marian Šidlík, Ladislav Volek, Dorota Nvotová and other authors, among whose books he especially appreciates Nvotová's critical approach in the travelogue *Fulmaya* (2011). She views Indian reality ironically, preferring the archetype of common life to tourist sightseeing, and she

is fascinated by the contradictory, multilayered mosaic mingling poverty and squalour with spiritual purity. The monograph is completed by a brief survey of Slovak translations of Indian literature, written both in English and in Indian languages, from the mid-20th century to the present day.

Gáfrik's monograph outlines the developmental contours of the Slovak image of India, showing the high standard of Slovak Indology as well as the domestic comparative tradition which implements a critical approach to modern concepts of comparative literature. Gáfrik's style is professional, yet comprehensible, avoiding abstract theorising; he can describe the problem and clearly explain it. Theoretical passages are supported by literary-historical argumentation revealing his knowledge of Indian culture not only within the cultural context but even "inside", from the vital experience of the observer. Most importantly, he excludes the genealogical comparison of genetic contacts, motifs, and thematic wholes or poetics. In the spirit of intercultural comparative study, he adheres to the principle worded fifty-five years ago by René Étiemble in his book *Comparaison n'est pas raison* (1963): "lors même que deux littératures n'ont pas eu des rapports historiques, il est légitime de comparer les genres littéraires qu'elles ont, chacune pour soi, élaborés" ["Even when two literatures have not had historical relations, it is legitimate to compare the literary genres they have each developed for themselves"] (65).

The monograph thus outlines the field of enquiry into the intercultural dialogue between India and one of the smaller Central European literatures. It can be expected that the awareness of dissimilarity between Indian and Slovak cultures will necessitate further research into different functions of the thematic wholes and genre structures, dominant in both literary systems contrary to their "disparity" or "un-relatedness". In the words of Earl Miner, such an investigation should take account of the fact that the nonexistence of some themes and genres can be substituted by the presence of other genres

and themes in different contexts (*Comparative Poetics. An Intercultural Essay on Theories of Literature* 1990, 17–18). In addition, more attention should be given to the specificity of “imagotypical” structures appearing in artistic and journalistic texts, because our familiarity with a “different” or “foreign” country is influenced and manipulated primarily by media, not by literature as art. Therefore, are these imagotypical structures distinct from the stereotypes produced in factual, non-literary texts? It is the very semantic area between the referential relation, handled by utilitarian texts, and the potentialities of artistic literature to generate fictional worlds with their own concepts of “otherness” that determines imagological discourse, which

is, to some extent, independent of external reality. Still, it is necessary to preserve a certain scepticism relativising “the truthfulness” of our knowledge – of which Gáfrík is aware. The study of reciprocal notions and the conscious search for otherness through the textual images of the strange is rooted in ideology, always defending the interests of particular individuals or groups. In intercultural reflection, imagological thought not excluded, the key role must be played by an analysis of sociological and semiotic discourses which confine the transfer of multicultural diversity to a new “global” uniformity.

MILOŠ ZELENKA

Constantine the Philosopher University in Nitra,
Slovak Republic

MIRCEA MARTIN – CHRISTIAN MORARU – ANDREI TERIAN (eds.): Romanian Literature as World Literature

Oxford: Bloomsbury Academic, 2018. 376 s. ISBN 978-1-5013-2791-9

Zborník štúdií *Rumunská literatúra ako svetová literatúra* je dielom pätnástich historikov literatúry, literárnych kritikov a teoretikov pôvodom z Rumunska. Sú medzi nimi aj autori, ktorých čitateľská obec časopisu *World Literature Studies* pozná z čísla venovaného výnimočným osobnostiam rumunskej kritiky a literatúry pôsobiacim vo svete (č. 3, 2015). Iba jeden z nich, Christian Moraru, pôsobí na Univerzite North Carolina v Greensboro, v USA.

Názov zborníka má charakter manifestu. Nielenže dobre vystihuje jeho zameranie, pretože štúdie sa týkajú najmä tých rumunských spisovateľov, ktorí sa už do istého medzinárodného povedomia v minulosti dostali, ale ako tvrdí autor predslovu „The worlds of Romanian literature and the geopolitics of reading“ (Svety rumunskej literatúry a geopolitika čítania) Christian Moraru, spoločne s Andreiom Terianom sa pokúsili postaviť manifest nového, zatiaľ nevyskúšaného prístupu. Ten prístup by sme mohli nazvať dekonštrukciou národnej literatúry a jej rekonštrukciou v kontexte svetovej

literatúry (*reterritorialization, reworlding*). Spisovatelia, ktorým sa zborník venuje, žili a žijú v Rumunsku, no autori ich ukazujú ako súčasť svetovej literatúry. Nie je to obvyklý postup, pretože väčšina dejín literatúr predstavuje spisovateľov ako súčasť národnej literatúry a len miestami ich prirovnáva k autorom z iných literatúr. Tu sa súvislosti s vývinom národnej literatúry odsúvajú do úzadia a dôraz sa kladie na momenty, keď sa rumunská literatúra zviditeľnila aj na rovne svetovej literatúry. Autori nehľadajú vplyvy, ale pozorne prechádzajú celou históriou rumunskej literatúry a objavujú v nej momenty, ktoré dokazujú synchronnosť literárnych javov, diel a myslenia v Rumunsku a vo svete. Zborník je vďaka tomuto prístupu mimoriadne homogénny. A to aj preto, lebo všetci používajú rovnakú terminológiu, prístup i východiská. Navyše, každý autor venuje veľkú časť svojej štúdie mysleniu o svetovej a postkoloniálnej literatúre a výraz myslenie (*thinking*) v uvedených kontextoch aj používa. Každý príspevok vychádza z aktuálnych gnozeologických koncepcií v literárnej

vede, pričom často podáva rozšírený výklad tých termínov, ktoré si sám prispôobil. Samozrejme, niektoré mená sa vo výkladoch stále opakujú – v dnešnom kánone teórie literatúry a kultúry tak figurujú osobnosti ako Wai Chee Dimock, Pascale Casanova, Franco Moretti, Gayatri Chakravorty Spivak, Immanuel Wallerstein, ale i Gilles Deleuze, Paul Ricoeur, Stephen Greenblatt, Vladimir Propp, dokonca aj Itamar Even-Zohar (teória polysystémov) a John Agnew (teritoriálna pasca). Občas to pôsobí, akoby štúdiá nutne musela byť podopretá názorom niektoej z veľkých autorít. Súčasne však ide o výraz úsilia preraziť do svetového povedomia a presadiť sa v ňom. Tieto terminologické argumentácie ale nevyklúčujú poetologický prístup k literatúre, iba ho s ním voľne prepájajú.

Ako celok sa zborník delí na tri nerovnaké časti, z ktorých prvá sa venuje funkcii a postaveniu národnej literatúry vo svetovej literatúre. Táto časť nesie názov „The making and remaking of a world literature. Revisiting Romanian literary and cultural history“ (Stavba a prestavba svetovej literatúry. Nový pohľad na rumunské literárne a kultúrne dejiny). Autori sa približujú tomu, čo sa podľa dnešnej disciplinárnej terminológie rozumie pod pojmom komparatívna literatúra, no nie tak, že by porovnávali rumunských spisovateľov a hľadali kontakty – vkladajú ich priamo do medzinárodnej literárnej a kultúrnej textúry. To však nestačí, dôležité je zistiť, čím títo spisovatelia do svetovej literatúry prispeli. Treba povedať, že autori jednotlivých štúdií dosahujú svoj cieľ. Napríklad A. Terian zasadzuje do kontextu nemeckého romantizmu rumunského básnika Mihaia Eminesca, ktorý študoval v Nemecku a vychádzal z nemeckého podhubia, ale ozvláštnil ho vlastnou tvorbou, fantastickou romantickou prózou, vychádzajúcou z indickej hinduistickej filozofie, ktorú tiež objavil v Nemecku. Terian na margo jeho svetovosti konštatuje: „Ba čo viac, tým, že odhalil východné korene európskej kultúry [...] Eminescu sa pokúsil aj povýchodniť, alebo ešte lepšie, znovu povýchodniť Západ“ (51). Ďalší auto-

ri-svetobežníci boli vzdelanci rumunského pôvodu, ktorí žili v 17. storočí „Aux portes de l’Orient“, čiže na hranici Orientu a západného sveta – Milesca a Cantemir, výnimočné a s ničím neporovnateľné postavy splývania starej orientálnej a európskej kultúry, tak v rámci svojho vzdelania, ako aj pôsobenia v Európe vo vzdelaneckých kruhoch. Ani tu nebolo treba príliš vysvetľovať, prečo sú svetoví. Jednu z najvýraznejších štúdií tejto časti i celého zborníka napísal Alex Goldiș. Odmietol epistemologický model tradičnej literárnej histórie národnej literatúry, postavený na generatívnom vzorci a na štruktúrnych korešpondenciách (typologické súvislosti) generujúcich komplexy menescennosti z marginality a vplyvu, z imitácie, netvorivosti v súvislosti s cudzími vzormi alebo z tzv. oneskorovania, ktoré vytvárajú z literatúry a kultúry uzavreté systémy. Podľa Goldișa by mala rumunská historiografia chápať literárne a kultúrne javy transnárodne a interakčne so svetom, čiže vymaniť ich geolokáciu zo závislosti od zaužívej predstavy národného celku a jeho kultúry (tradície, neexistencia minulosti, nemennosť mentalít) a geografickej polohy.

Druhá časť zborníka, nazvaná „Literature in plural“ (Literatúra v množnom čísle), sa venuje mikroliteratúram, čiže literatúram národností, etník a minoritných skupín, čo žijú v geokultúrnom priestore rumunského štátu. Od začiatku 19. storočia a po celé 20. storočie sa v strednej a juhovýchodnej Európe formovala idea národného štátu po vzore État-Nation, postavená na jednote jazyka, etnika a územia. Po roku 1918 sa územie Rumunska rozšírilo o regióny, ktoré sa líšili jazykom a náboženstvom a orientovali sa na odlišné jazykové a kultúrne oblasti z územne blízkych štátov. Lenže predstava jednotného štátu s jedným jazykom sa nerealizovala. Táto situácia priniesla vnútorné napätie, ktoré sa ešte zhoršilo v 70. a 80. rokoch, keď sa prejavy národnostných menšín (napr. maďarskej, nemeckej a pod.) v Sedmohradsku a Moldavsku potláčali. Dnes si literárna história uvedomuje, že etnicky, národnostne, nábožensky a sociálne rôznorodé kultúrne

spoločenstvo sa vyjadruje rôznymi spôsobmi a jazykmi. Jej pozornosť sa obracia k tzv. mikroliteratúram intrateritoriálnych a extrateritoriálnych národnostne a etnicky odlišných skupín obyvateľstva, presahujúcich geolokáciu daného štátu súvislosťami s okolitými oblasťami. Literárny historik Mircea A. Diaconu ich nazýva systémami a sleduje ich polyteritoriálne konanie, t. j. ako sa ich časti dokážu pohybovať a teritoriálne odlišne zameriavať naprieč (*cross*) uzavretými geopolitickými celkami, čiže v štátoch definovaných hranicami a inštitúciami. Zaujímavá je aj štúdia maďarského autora Imre Józsefa Balázsa „Trees, waves, whirlpools: Nation, region, and the reterritorialization of Romania's Hungarian literature“ (Stromy, vlny, vírivky: národ, región a reteritorializácia rumunskej maďarskej literatúry). Predostiera v nej situáciu menšinových literatúr a kultúr, žijúcich v zložitých vzťahoch s centralizovanou štátnou kultúrou, s jej inštitúciami a politikou, a súčasne v závislosti od extrateritoriálnej kultúry regiónu a dnes aj migračných zón. Inšpiratívne poznatky prináša i štúdia Christiana Morara – priekopnícky a veľmi zreteľne vykresľuje situáciu mladej židovskej minority z Rumunska, ktorá po roku 1918 patrila k tomu najradikálnejšiemu, čo v Európe existovalo, a ktorá sa presadila tak v európskej avantgarde mimo Rumunska, ako aj v komunistickom hnutí.

Do tretej časti, nazvanej „Over deep time. Across long space“ (Do hlbokého času, cez dlhý priestor), patria štúdie venujúce sa literárnym konštantám 20. storočia: medzivojnová avantgarda, modernizmus, socialistický realizmus, postmoderna, exiloví autori a prekladová problematika. Všetky tieto javy majú medziliterárny rozmer, pretože rumunskí autori sa zúčastnili na ich vzniku doma i v prostredí cudzích krajín a kultúr. Hoci sa tento prínos geograficky a ideologicky menil, bol vždy vo svete prítomný, ako zdôrazňujú štúdie o zásadnom prínose až prvenstve Tristana Tzaru pri vzniku dadaizmu, o geografickom rozmere socialistickej literatúry v štátoch východného bloku v Európe alebo o exilových spisovateľoch a spisovateľkách,

ktorí sa s úspechom zaradili do kultúrneho kontextu danej krajiny (Herta Müller, Norman Manea a ďalší). Autori zborníka to nazvali spojenými nádobami a umocnili obrazom ženúcich sa vln (*flows*) z terminológie teoretikov postkolonializmu, akými sú Hitchcock a Dimock. V spomínanej časti vyniká najmä štúdia Mihaia Iovănela, ktorá konceptuálne čerpá nielen z terminológie humánnej geografie a z priestorových konštrukcií, ale berie do úvahy aj temporálne kategórie. Je to opäť jedno z radikálnych popretí klasickej komparatistiky, no i súčasného myslenia v západnej literárnej vede, keď – v kritickom dialógu s autormi ako Casanova, Moretti a ďalší – nesúhlasí s predstavou, že hodnoty sa formujú na Západe, po príchode cudzích umelcov do centra, a že autori z periférnych oblastí sa môžu presadiť v centre až po asimilovaní západných foriem (a noriem, čiže aj kánonu). M. Iovănel naopak tvrdí, že Brâncuși, Eliade, Cioran a Ionesco sa presadili práve tým, čo vytvorili v rumunskom prostredí, na periférii, mimo centra, a priniesli to, čo v prijímajúcom kontexte centra nebolo a čo nikto ani nepredvídal. Ionesco preložil svoju už hotovú divadelnú hru v rumunčine do francúzštiny a mal s ňou okamžitý úspech, pretože vstúpil do francúzskeho kontextu s ideami a s tvorom, ku ktorým dospel v Rumunsku a ktorými vyhrotil existencializmus. Cioran bol tiež autorom existencialistického zamerania – osvojil si ho v Rumunsku, v bezprostrednom styku s katastrofálnymi politickými udalosťami v tejto úbohej a pasívnej krajine. Aj preto jeho úvahy o smrti tak zarezonovali. Ba možno vystihol i skutočnosť, že klasická forma francúzštiny predstavuje v kritických dobách vo Francúzsku jedinú stabilnú oporu. Eliade zase priniesol predstavu hlbokéj, ale prirodzenej a takmer sekulárnej duchovnosti, obraz večného života ako dielo prírodných civilizácií. Iovănel však diskutuje s ideami svetovej odbornej verejnosti aj v ďalších smeroch a v mnohých prípadoch s ním možno súhlasiť. Podobne vyznieva aj štúdia zdôrazňujúca súbežnosť západného a rumunského postmodernizmu, ktorý vznikol v 80.

rokoch v tvorbe malej skupiny básnikov na základe recepcie diela beatnickej generácie počas ideologického uvoľnenia v 60. rokoch (Teodora Dumitru). Dalo by sa povedať, že iba jediná štúdiá, ktorá v tejto časti zborníka figuruje, mohla byť podnetnejšia. Jej autorka Mihaela Urša nepokročila od konštatovania významu prekladu pre literárnu tvorbu hlbšie k problému asymetrie v prekladaní medzi západnými a východnými krajinami a ostala viac-menej pri zistení štatistických rozdielov v množstve prekladov. V kontexte, ktorý reflektovali autori zborníka, mohol preklad predstavovať významný faktor.

Štúdie používajú jednotnú konceptuálnu paradigmu, v ktorej prevažuje geografická modelácia a ústup od temporálnosti. Autori nepracujú s metódou časových a priestorových uzlov, ktorú priniesli Marcel Cornis-Pope a John Neubauer, ale adaptujú termíny politickej a humánnej geografie podľa vlastných potrieb: geoestetický systém, topo-topológia, pre-mapovanie (*remapping*) literatúr kontinentov a planéty a pod. Ich prístup by sa dal nazvať topopoetikou, oživenou „divokým kris-kros“ smerovaním, ktorá sa končí planetárnym rozmerom literatúry. Je zaujímavé, že sa v ňom uplatnili aj prvky už odsunuté do úzadia ako teória systémov, ktorú rozpracoval Even-Zohar a prevzal Wallerstein, Proppova teória prózy, v niektorých prípadoch dokonca pojmy ako štruktúry, štruktúrne paralely a pod. Vracajú sa aj dávno známe a vyradené výrazy ako prúd, vlna, evolučná teória, trvalý pohyb, proces, vplyvy, potreba a i.

Na druhej strane je povzbudivé vidieť, ako sa jednotliví autori v zborníku navzájom podporujú. V štúdiách si kladú otázky a odpovedajú jeden druhému, upozorňujú na miesta, ktoré s ich textom v iných štúdiách súvisia a pod. Zostavovatelia zrejme prijali stratégiu vzájomného čítania textov, čo je dosť nezvyklé v kolektívnych prácach, ale čo mimoriadne napomohlo celistvosti zborníka. Ba čo viac, nájdeme tu aj kolegiálne odkazy na iné diela spoluautorov. Celkovo z toho vystupuje výrazné tímové spoluautorstvo a najmä jednotné teoretické presved-

čenie. Podobný prístup dnes už vidíme len zriedka, a to určite prispieva k príťažlivosti zborníka v západnom kontexte dnes, v čase individualizmu.

Samozrejme, že sa objavili aj niektoré menej príťažlivé aspekty zborníka. Nepodarilo sa mi zistiť, kto prekladal texty do angličtiny ani kto ich upravoval, ale celkovo je štýl textov veľmi náročný. Nielen množstvom termínov a pojmov, užívaných vo svetovej literárnej teórii, a ich novotvarov, ale najmä syntaktickou stavbou. Vety sú dlhé, súvetia zložité, plné rozsiahlych vsuviek v dĺžke niekoľkých riadkov, oddelených pomlčkami alebo zátvorkami, takže ich význam akoby v priebehu čítania vyprchal. Pri čítaní prekvapia aj nepoužívané a archaické výrazy, striedajúce sa s hovorovými amerikanizmami. Možno to bol zámer, možno do skladby zasiahol štýl rumunských originálov, z ktorých sa preklad robil, pretože podobne ako vo francúzštine aj rumunské texty používajú dlhé a zložité súvetia. Keďže je zborník významovo nabitý a štýlovo často nie veľmi jasný, vyžaduje si opakované čítanie.

Na záver treba dodať, že bez ohľadu na to, do akej miery sa štúdiám v recenzovanej publikácii podarilo vystihnúť svetovosť rumunských spisovateľov, prejavilo sa v nich aj historické hľadisko. Celý zborník sa totiž jasne pohybuje od starších období k prítomnosti, od tzv. staršej literatúry k novej. Moderné dejiny sa dnes historických prehľadov vzdávajú, pretože im hrozí kontinuálny, lineárny výklad a genetická závislosť, takže spracovávajú jednotlivé momenty oddelene, v samostatných kapitolách, často z odlišných neliterárnych hľadísk. Z tohto zborníka sa pomerne ľahko dá vylúsknuť obraz rumunskej literatúry naprieč storočiami. Ale ako napísal Christian Moraru na záver svojho predslovu, zborník prináša „otvorený literárny a politicko-literárny manifest o životnom štýle v slobodnom svete“ (26).

LIBUŠA VAJDOVÁ

Ústav svetovej literatúry SAV, Slovenská republika

Před několika měsíci se na knižním trhu objevila dlouho očekávaná publikace, která se nepochybně stane vyhledávaným nástrojem k poznávání literatury a kultury jedné nepřilíživě vzdálené evropské země. Jsou to obsáhlé *Dejiny rumunskej literatúry*, na jejichž vzniku se podílela dvě slovenská akademická pracoviště, a to Katedra romanistiky Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě a Ústav svetovej literatúry SAV tamtéž. Konkrétně je však třeba uvést iniciátorky náročného projektu a hlavní autorky rozsáhlé publikace – Janu Páleníkovou a Libuši Vajdovou. Jejich práce se může pochlubit nepopíratelným prvenstvím: jde totiž o vůbec první souborné dějiny rumunského písemnictví, které vznikly v rámci nejen slovenské, ale i české rumunistiky.

V této souvislosti by bylo užitečné vrátit se krátce do minulosti. Rumunistická studia jako vědecký obor založil v roce 1882 Jan Urban Jarník (1948–1923), první profesor na stoli románských jazyků na české univerzitě v Praze (tehdy ještě nazývané „c. k. Univerzita Karlo-Ferdinandova“). K jeho studentům patřila i romanistka Jindra Flajšhansová (1898–1980), která se později provdala za slovenského novináře Karla Huška, usadila se na Slovensku a brzy po vzniku Československa, v polovině dvacátých let, zavedla v Bratislavě první kurzy rumunštiny. Po druhé světové válce se stala profesorkou a vedoucí tohoto oboru na Filozofické fakultě Komenského univerzity a postupně dovršila i své bohaté překladatelské a popularizační dílo. O něco mladší Marie Vondrušková, později provdaná Kavková (1921–2000), žila s českým otcem a rumunskou matkou v Košicích a tam absolvovala slovenské školy, po Mnichovu se však s rodinou musela přesunout do Čech. Na začátku padesátých let spolu s dalšími rumunisty (literární historik J. Š. Kvapil, lingvista A. Křečan aj.) založila a následně po tři desetiletí vedla samostatný

obor rumunistika na Katedře romanistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Od samého počátku se osudy rumunistických studií na Slovensku a v českých zemích rozvíjely v těsné blízkosti, proto je možné a oprávněné užívání syntagmatu „česko-slovenská rumunistika“. Generace zakladatelů byla velmi plodná a zanechala následovníkům četné jazykové příručky, literární přehledy, výbory textů pro studentky a studenty i množství hodnotných překladů z rumunské klasické literatury, kterou do té doby široká veřejnost – na rozdíl od jiných evropských literatur – takřka neznala. Na souhrnné dějiny písemnictví však nedošlo. Jistou výjimku představuje takřka pětisetstránkový *Slovník spisovatelů – Rumunsko*, sestavený Marií Kavkovou a třemi jejími bývalými žáky a vydaný v populární edici slovníků světových literatur v pražském nakladatelství Odeon v roce 1984. Další rumunistická generace nastupující v osmdesátých letech a po společenských změnách v roce 1989 se zaměřila na propagaci zejména současné a exilové rumunské literatury (překlady, výbory textů, literární večery, autorské prezentace na festivalech apod.) a dále na navázání či případně upevnění kontaktů s akademickými institucemi v Rumunsku i s rumunskými lektoráty v zahraničí. Česko-slovenská rumunistika se definitivně otevřela světu mj. pořádáním mezinárodních konferencí a kolokvií, jejichž obsah zprostředkovaly odborné veřejnosti následně vydané sborníky. Kromě toho můžeme ocenit dlouhou řadu překladů knižních i časopiseckých, odborné studie publikované u nás i v zahraničí a syntetizující práce (např. *Rumunská literatúra v slovenskej kultúre 1890 – 1990* Libuše Vajdové, 2000; *Rumunský medzivojnový román* Jany Páleníkové, 2011; *Slovník rumunských spisovatelů* Libuše Valentové a kol., 2001). Studentská i široká veřejnost však stále

postrádala publikaci encyklopedického rázu představující rumunskou literaturu v jejím historickém vývoji až po současnost, srovnatelnou s monografiemi o jiných světových literaturách, které u nás vyšly v porevoluční době.

Z tohoto stručného přehledu vyplývá, že ke zpracování dějin rumunského písemnictví v našem kulturním prostředí vskutku dozrál čas a je zásluhou slovenských rumunistek, že se ujali tohoto dlouho odkládaného úkolu.

Prvenství však zdaleka není jediným kladem předkládané publikace. Pohlízíme-li na ni jako na celek, musíme ocenit promyšlenou a racionální koncepci, na níž je postavena. Autorky měly samozřejmě možnost zabývat se čistě estetickými (uměleckými) jevy a jejich proměnami v čase, avšak výsledek by byl pro slovenskou a českou čtenářskou obec málo sdělný. Jde totiž o to, že dějiny země jihovýchodní Evropy, k nimž Rumunsko patří, nejsou u nás dostatečně známé, a přitom osudy tamějšího písemnictví a kultury jsou od počátku spjaty s historickým vývojem společnosti, tj. s politickou orientací jednotlivých epoch, převládajícími ideologickými proudy, transformacemi institucí i s přerody společenské mentality. Proto je chvályhodné, že autorky v úvodu každé kapitoly napřed charakterizují společenskohistorický a politický kontext, z něhož se odvíjejí kulturní dějiny. Čtenářské veřejnosti se tak dostane potřebného poučení z dějin „exotické“ balkánské země, a to počínaje starověkými Gétó-Dáky, římskou kolonizací a etnogenezí rumunského národa, přes historii středověkých knížectví – Valašska, Moldavska a Sedmihradska, až po vznik Velkého Rumunska po první světové válce a po osudy Rumunska v tzv. východním bloku ve druhé polovině 20. století. Díky tomu je výklad o specifickém vývoji písemnictví v rumunském prostoru srozumitelný a publikace bude v tomto směru úspěšně plnit svou didaktickou úlohu.

Pokud jde o náhled na vlastní dějiny literatury, autorky prokazují důkladnou znalost starších i novějších odborných prací rumunských autorů (E. Lovinescu,

O. Densusianu, G. Călinescu, N. Manolescu, M. Zamfir, Al. Ștefănescu, E. Negrici aj.), jejichž názory uvádějí pro plastičtější osvětlení nějakého literárněhistorického či estetického problému. K jejich chvále však slouží, že nezůstávají „ve vleku“ některé z výrazných rumunských osobností, nýbrž usilují o nezávislost a objektivnost, o vytvoření svébytného panoramatu, určeného pro příjemce ze středoevropského prostoru. Toto panorama vytvářejí jako organickou strukturu, tedy nikoli výčtově jako encyklopedii, nýbrž jako poutavý narativ, v němž vystupují jednotliví autoři, autorky a jejich díla, umělecké směry a skupiny i literární provoz (časopisy, nakladatelství, překlady atd.). Od podílu jednotlivců – co nového v literatuře zavedli, v čem ji posunuli, jaké perspektivy otevřeli – se postupně dostáváme k celkovému obrazu vývoje nejen národní literatury, ale i kultury směřující současně jak ke „světovosti“, tak i k novému vyjádření rumunské identity.

Syntetizující povaze práce odpovídá i průběžné sledování vývoje prozaických, básnických a dramatických žánrů, které v průběhu staletí mění tematické zaměření, poetiku i výrazové prostředky pod vlivem ideových směrů domácího nebo zahraničního původu (např. v 19. stol. koexistence klasicismu a realismu, ve 20. stol. spor mezi modernismem a tradicionalismem). Přínosem proti obvyklé učebnicové literatuře je to, že charakteristiky směrů a tendencí nejsou školsky zjednodušené, nýbrž poukazují na mnohotvárnost těchto jevů, na dobové i současné diskuse a polemiky.

Další předností těchto dějin rumunské literatury, kterou jistě ocení domácí publikum, je snaha nalézat vzájemné souvislosti mezi rumunským a slovenským písemnictvím, poukazovat na podobnosti či paralely ve vývojových tendencích, v poetikách apod. (např. projevy naturismu u M. Sadoveana a F. Švantnera), což ve výsledku může přispět k tomu, že tato u nás dosud méně známá literatura ztratí dosavadní punc exotičnosti (tj. cizosti). Vedle tohoto bilaterálního aspektu však autorky důsledně dbají

o situování rumunského literárního a uměleckého fenoménu do evropského kontextu, upozorňují na podněty přicházející z různých center, a to nikoli v duchu zastaralé „vlivologie“, nýbrž jako projevy toho, co kritik Eugen Lovinescu nazýval „saeculum“, tj. silné tvůrčí ideje šířící se v určité epoše (viz např. přijímání textualismu a postmodernismu generací 80. let apod.). Pro úplnost je třeba dodat, že publikace obsahuje i kapitoly „metaliterární“, týkající se vývoje rumunské literární historie a kritiky, což je samo o sobě zajímavé a obsáhlé téma, avšak určené spíše odborníkům v daném oboru než čtenářské obci.

Dále je třeba vyzdvihnout, že v této knize – podobně jako ve většině nových prací o rumunské literatuře – najdeme obsáhlou pasáž věnovanou rumunskému písemnictví v dnešní Moldavské republice, tj. někdejší Besarábii, která ve středověku patřila k Moldavskému knížectví, od 19. století k ruskému a posléze k sovětskému impériu. Rumunsky psaná literatura z Moldavska je dnes jednoznačně považována za nedílnou součást rumunské kultury. Samostatnou kapitolu nazvanou „Rumunská literatura v Moldavské republice/Besarábii“ (431–471) na základě nejnovějších moldavských a rumunských pramenů zpracovala absolventka bratislavské rumunistiky Eva Kenderessy.

U každé velké syntézy lze očekávat diskuse o přijaté koncepci, o metodě zpracování, o zařazených (a nezařazených) jevech a jménech, o proporcí věnované tomu kterému směru či osobnosti. Osobně se zříkám výhrad tohoto druhu, jelikož jsem byla pověřena čestnou úlohou konzultantky a během celého procesu vytváření publikace jsem autorkám průběžně odevzdávala případné připomínky. Samozřejmě se můj názor v některých aspektech mohl lišit, například pokud jde o prostor věnovaný obsahům (syžetům) výpravných děl, anebo o rozsah kapitol o literární historii a kritice. Ráda bych však recenzi uzavřela tím, že je nutno především ocenit badatelské úsilí slovenských rumunistek, úspěšně přetvořené do knihy prezentující poprvé (!) v našem kulturním prostředí dějiny literatury země, s níž nás pojí historie posledních staletí, politické spojenectví i přátelské vazby. Navíc se podařilo, že tato publikace nesmírně cenná svým obsahem má i pěknou grafickou úpravu a přitažlivou obálku. Jsem pevně přesvědčena, že práce kolegyně Libuše Vajdové, Jany Páleníkové a Evy Kenderessy si jistě najde cestu ke studujícím, literárním historikům i k široké čtenářské veřejnosti na Slovensku a v českých zemích.

LIBUŠE VALENTOVÁ
Univerzita Karlova, Česká republika

HORST-JÜRGEN GERIGK (Hrsg.): Turgenjew – der russische Europäer. Fünf Vorträge der Turgenjew-Konferenz 2016 in Baden-Baden
Heidelberg: Mattes Verlag, 2017. 107 S. ISBN 978-3-86809-117-5

Der hier besprochene Band verdankt seine Entstehung einer international besetzten Konferenz in Baden-Baden – in einer Stadt also, mit der Ivan S. Turgenjev biographisch sehr eng verbunden war (worauf Renate Effern, die Präsidentin der Deutschen Turgenjew-Gesellschaft, in ihrem Geleitwort auch entsprechend hinweist). Die Veröffentlichung ist von ihrer Gestaltung her deutlich darum bemüht, auch ein Publikum über die Fachgrenzen der Slavistik hinaus

anzusprechen, russische Zitate sind – bisweilen etwas inkonsequent – entweder mit einer deutschen Übersetzung versehen oder überhaupt nur in Übersetzung angeführt, russische Namen finden sich durchgehend transkribiert statt transliteriert. Mit Peter Thiergen, Rolf-Dieter Kluge, Armin Knigge und dem Herausgeber selbst versammelt der Band auf knappem Raum gleich vier international renommierte Slavisten aus Deutschland, die sich teilweise über Jahre hinweg und

in einer Vielzahl von Studien mit Turgenev beschäftigt haben. Diese wissenschaftliche Expertise schlägt sich auch in den einzelnen Beiträgen des Bandes entsprechend nieder, selbst wenn diese passagenweise nicht mit letzter Stringenz gearbeitet scheinen.

Nach einer kurz gehaltenen Einführung des Herausgebers umreißt Peter Thiergen in überaus anregender Manier den europäischen Horizont von Turgenevs Werk. Thiergen versammelt hier zunächst verschiedene Selbstzeugnisse des russischen Autors, aus denen dessen enge Verbundenheit mit der europäischen und besonders der deutschen Kultur eindeutig hervorgeht und in denen sich Turgenev selbst als Europäer bezeichnet. Als diskursive Hintergrundfolien werden dabei der Gegensatz zwischen Westlern und Slavophilen im Russland des 19. Jahrhunderts, die Leitgedanken der Aufklärung sowie die Überlieferung der Klassik in Anschlag gebracht, zu denen sich Turgenev sämtlich bekannt hat. Über diese Aspekte, aber auch über Fragen von Stil und literarischer Komposition wird Turgenev von Thiergen auch mehrfach in Gegensatz zu Fedor Dostoevskij gesehen. Abschließend führt Thiergen noch mehrere Forschungsdesiderata in Bezug auf Turgenev an, wie etwa die genauere Kontextualisierung des „überflüssigen Menschen“ oder der Musik in Turgenevs Texten sowie die Erschließung von dessen Briefen vor dem Hintergrund der Begriffsgeschichte.

Daran anschließend umreißt Rolf-Dieter Kluge, ausgehend von den konträren weltanschaulichen Positionen Dostoevskijs und Turgenevs, die Kontroverse zwischen den Westlern und den Slavophilen, die für die russische Geistes- und Religionsgeschichte insbesondere des 19. Jahrhunderts von essentieller Bedeutung gewesen ist. Kluge arbeitet in seinem Beitrag präzise die zentralen Positionen der beiden weltanschaulichen Lager heraus und macht deutlich, wie Turgenev sich in Selbstzeugnissen als überzeugter Anhänger der europäischen Kultur und als Westler präsentiert, daneben aber in seinen Werken wie etwa dem Roman *Dvor-*

janskoe gnezdo (Das Adelsnest) die entsprechenden Konflikte literarisch zur Darstellung bringt. Dabei werden die Ansichten des Westlertums im *Adelsnest* laut Kluge freilich durchaus auch problematisch gezeichneten Figuren zugeordnet, während positive Figuren wiederum den Slavophilen nahestehen. Abschließend nimmt Kluge dann noch auf Turgenevs Roman *Dym* (Rauch) Bezug, wo die ideologischen Konflikte laut Verfasser in geschärfter, wenn auch künstlerisch weniger überzeugender Manier zur Darstellung gebracht werden.

In einem besonders dicht gearbeiteten Beitrag spürt Armin Knigge der Begegnung Turgenevs mit einem auf den ersten Blick hin völlig konträren russischen Autor nach, nämlich Maksim Gor'kij, der sich über alle weltanschaulichen Gegensätze hinweg durchaus zustimmend zu seinem literarischen Vorgänger aus dem 19. Jahrhundert geäußert hat. Knigge macht in Gor'kij's kreativen Jahren zwischen 1910 und 1918 drei Berührungspunkte mit Turgenev aus: erstens die Zugehörigkeit zur nichtreligiösen Linie der russischen Literatur, die Turgenev näher bei Gor'kij positioniert als bei Tolstoj und Dostoevskij; zweitens die Verehrung der westlichen Kultur als Vorbild für die eigene russische, und drittens schließlich die Hochschätzung der Literatur insgesamt. Daran anschließend kompiliert Knigge jene Passagen in Gor'kij's Werk, die sich mit Turgenev beschäftigen, und konzentriert sich dabei auf Gor'kij's erst posthum veröffentlichte Geschichte der russischen Literatur, in der Gor'kij anhand der *Zapiski ochotnika* (Aufzeichnungen eines Jägers) und des Romans *Rudin* primär Turgenevs Haltung gegenüber Leibeigenschaft und revolutionärem Gedankengut thematisierte. Die Ausführungen des Verfassers überzeugen dabei vor allem dadurch, dass Knigge auch jene Positionen Turgenevs thematisiert, denen Gor'kij kritisch gegenüberstand, und diese Auseinandersetzung noch durch weitere, zumeist epistolarische Selbstaussagen Gor'kij's kontextualisiert. Insgesamt entsteht so ein über den engeren Anlass hinaus dichtgefügt

Bild von Kontinuität und Diskontinuität in der Geschichte der russischen Literatur.

An den Schluss des Bandes gerückt finden sich schließlich zwei knapper gehaltene Aufsätze, die (aus unterschiedlichen Gründen) gegenüber den vorangegangenen drei Beiträgen weniger zu überzeugen vermögen: Karin Nitzschmann beschäftigt sich zunächst aus psychoanalytischer Perspektive mit der Bedeutung der Rahmenhandlung in Turgenews umfangreicher Erzählung *Vešnie vody* (Frühlingsfluten) und zeigt die verschiedenen Funktionen der Rahmenhandlung etwa für das Initiieren des Erinnerungsprozesses bei Sanin, der männlichen Hauptfigur der Erzählung, auf. Während diese Darstellung durchaus zu überzeugen vermag, scheinen die eigenen Assoziationen der Verfasserin, die kursiv gesetzt den Text ergänzen, eher verwirrend – dies umso mehr, als die logischen Grenzen zwischen Textanalyse und subjektiver Assoziation abschnittsweise sprunghaft und nicht immer klar ersichtlich sind. Zusätzlich sind einige der gedanklichen Querverbindungen wie etwa jene zur beginnenden Luftpost (in Bezug auf einen Text aus dem Jahr 1872) relativ unmotiviert.

Im letzten Beitrag des Bandes veranschaulicht Horst-Jürgen Gerigk, auf welche Weise Turgenev und sein Werk in der 2002 veröffentlichten Dramentrilogie *The Coast of Utopia* des englischen Autors Tom Stoppard präsent sind. Gerigk verweist dabei auf Isaiah Berlins Essaysammlung *Russian Thinkers* aus dem Jahr 1978 und hier wiederum insbesondere auf Berlins Essay zu Turgenews Roman *Otcy i deti* (Väter und Söhne) als zentrale Quelle für Stoppard. Danach zeigt Gerigk, wie Stoppard die Figur Turgenews entsprechend dem Schiffbruch utopischer Ideen (vgl. den Titel *The Coast of Utopia*) primär als besonnenen Skeptiker auf die Bühne bringt – etwa in einem fiktiven Gespräch mit Karl Marx 1848 in Teil II der Trilogie oder mit einem Arzt auf der Isle of Wight, der in Teil III die nihilistischen Positionen von Turgenews Held Bazarov aus *Väter und Söhne* vertritt. An der prinzipiellen Vertrautheit Gerigks mit seinem Gegenstand kann (auch vor dem

Hintergrund anderer Arbeiten des Verfassers) nicht der geringste Zweifel bestehen, allerdings erinnert der vorliegende Beitrag an einigen Stellen eher an einen Kommentar zu den zahlreichen (über-)langen Zitaten aus Tom Stoppards Trilogie. Abgeschlossen wird der formal insgesamt sauber gestaltete Band mit einem für Publikationen dieses Umfangs keinesfalls selbstverständlichen Namenregister und Angaben zu den einzelnen Beitragerrinnen und Beitragern; an Errata wären etwa die fälschliche Datierung von Peter Brangs 1977 erschienener Turgenev-Studie auf das Jahr 1984 (49) oder die unmotivierte Verwendung der englischen Transliteration aus dem Russischen im deutschen Text (95) zu nennen.

In ihrer Gesamtheit ergeben die von Horst-Jürgen Gerigk versammelten fünf unterschiedlich langen und aufschlussreichen deutschen Beiträge zur Turgenev-Konferenz 2016 in Baden-Baden einen Band, der den optimistischen Anspruch des Herausgebers, eine „zentrierende Einführung“ in das Werk Turgenews zu bieten (9), kaum zur Gänze erfüllen kann – hier wird man auf die einschlägigen monographischen Einführungen von Gerigk selbst und von Rolf-Dieter Kluge zurückgreifen müssen. Eine lesenswerte Publikation, die verschiedene Aspekte von Turgenews enger Verbundenheit mit der europäischen Kultur auf knappem Raum näher ausleuchtet, stellt der hier besprochene Band aber in jedem Fall dar.

STEFAN SIMONEK

Institut für Slawistik der Universität Wien, Österreich

EMER O’SULLIVAN and ANDREA IMMEL (eds.): *Imagining Sameness and Difference in Children’s Literature – From the Enlightenment to the Present Day*

Palgrave Macmillan, 2018. 268 pp. ISBN 978-1-137-46169-8

Imagining Sameness and Difference in Children’s Literature presents a timely collection of articles by an international colloquium of both established and emerging scholars of children’s literature. The contributions address the construction and representation of sameness and difference in literary and visual discourses of Western and former colonial superpowers (Germany, France, Denmark, United States) and of the Soviet Union. The material under review covers “a range of fictional and non-fictional forms, visual and non-illustrated texts from popular prints through educational prints, magazines, picture-books, comics, educational drama adventure literature, novels and information books” (17). The volume is organized into three sections, in which each chapter addresses particular examples of representations of foreigners and foreign geographies, and how these inform the making of one’s identity.

In the first part, titled “Ethnography on Display”, authors focus on visual discourses of sameness and difference used to cast and evaluate national stereotypes. Reflecting on English eighteenth-century children’s prints and early nineteenth-century images of foreign nations in educational aids used to teach geography the authors remind us of the intricate ways in which colonial power relations also worked to enforce orientalist attitudes in literary culture and education. In “Figuring the World: Representing Children’s Encounters with Other Peoples at the Great Exhibition of 1851”, Gillian Lathey not only deconstructs period representations of foreign peoples and cultures, but also points to the ways in which pseudoscientific discourse on race paralleled the understanding of sameness and difference in children’s literature and educational material. Lathey notes that while “difference viewed positively

was the stated aim of the exhibition” there is a tension in the children’s books “between this public rhetoric of internationalism and peace, and the use of reductive stock images or quasi-anthropological categories” (82).

The second part of the volume, entitled “Internationalism and Tolerance”, deals with examples of lessons of universalism and equality in children’s literature. In “Imagining Equality: The Emergence of the Ideas of Tolerance, Universalism, and Human Rights in Danish Magazines for Children, 1750–1800”, Nina Christensen addresses the “Enlightenment idea that reading fiction could and should develop children as individuals and citizens” (111). In a lucid account of how the publication of secular literature for children reflects the emergence of a secular lower bourgeoisie in Denmark, Christensen explicates contemporaneous ideas of human rights and citizenship and examines how these texts might have promoted religious tolerance and even encouraged critical engagement with institutions of the state, such as authoritarianism and slavery. Not omitting a gendered perspective, the volume includes a text by Cynthia Koepp on the ways that anthropologist Louis-Francois Jauffret’s *Geographie Dramatique* (1807) addressed the perceived antipathy of girls towards the subject of geography. Countering the dominant narrative of Enlightenment children’s literature being dogmatic, authoritarian, and exclusively misogynist, Koepp introduces the work of a scholar whose work might not figure so prominently in the academic and popular imagination as that of Rousseau, but who recognised the need for girls’ education for their own benefit and also how the limited prospects of a young woman’s life discouraged aspirations beyond domesticity and motherhood. Drawing on the tradition of “theatre of education pedagogy”, Jauffret

saw play-acting as not only an effective and fun means of education, but also an opportunity to “entertain greater open-mindedness and appreciation for difference”, especially for girls, seeing as this might improve their “poise, self-confidence and ability to speak in public” (134). In Chapter 8, Gabriele von Glasenapp looks at the cultural transfer processes in children’s literature in relation to constructing religious difference in children’s information books in contemporary Germany. Glasenapp reminds us that while information picture books are commonly denoted as factual, they are no less capable of narrating religious and cultural stereotypes (161).

The final section of the book concerns itself with the construction of identity of the self and of the nation. Lara Saguisag addresses the ways in which urbanization, industrialization, and immigration in America between 1880 and 1920 fuelled middle-class anxieties about childhood in the growing city, and how these were in turn reflected in the cartoon series *On the Sidewalks*. In “Russian Picturebooks from 1922 to 1932: Modernization, Sense of Nationhood, Internationalism”, Verena Rutschmann analyses the ways in which the image of the self and other is stereotyped but also problematized in Russian-language picture books published in the Soviet Union. Rutschmann demonstrates how some examples of Soviet picture books, namely *Dzhanik i Kirushina* (Goncharov, 1932) successfully present an account of inter-cultural contact in which Russians and non-Russians interact “on level terms, in both the text and the pictures” (200). The main themes of early Soviet picture books thus constitute the promotion of a fraternal internationalism and raising consciousness about the class struggle. The latter usually involves adverse depictions of “capitalists, clerics, colonial military commanders and indigenous aristocracy” (206). The construction of the Canadian landscape in German literature as remote, wild, and other – as “the country of men”, is explored by Martina Seifert in the final chapter. The image of Can-

ada in the German imaginary testifies to the “solidity and durability that national images can acquire within literary discourse” (230).

All in all, the book presents an edifying collection of case studies and critical approaches to the study of discourses of self and other in children’s literature. The first two sections focus heavily on the Enlightenment, perhaps at the cost of making space for more contemporary literatures. It would have also been relevant to include studies of literatures that might be more peripheral to Anglo-Saxon academic discourse but that could nevertheless expand our understanding of sameness and difference beyond the dichotomies of “self” vs. “savage”. One such case could have been that of a children’s literature negotiating problematic post-colonial and/or post-socialist contexts, such as that of Central Europe, which have been completely omitted. Some might argue that the questions posed in the volume transcend any specific historical and cultural context, and that this renders my critique an automated, obsolete response. The analysis of the acclaimed Czech author’s Peter Sís’s picture book *Madlenka* in the “Introduction” serves as a good example of transnationalism. However, it must be said that neither this nor a single token Soviet study does not take away from the needlessly Western perspective of the book. Assuming universalism is precisely the approach that might render us imperceptive to the nuance and difference we wish to understand.

KRISTÍNA KÁLLAY

Institut of World Literature SAS, Slovak Republic

Warwick Research Collective je skupina britských kultúrnych kritikov a kritičiek združených pod značkou neomarxistickej tradície Katedry anglickej a porovnávacej literatúry na Univerzite vo Warwicku. Patria sem Neil Lazarus, Benita Parry, Pablo Mukherjee, Stephen Shapiro, Nicholas Lawrence, Graeme Macdonald a Sharae Deckard. Ich najnovšia kniha *Combined and Uneven Development: Towards a New Theory of World Literature* (Kombinovaný a nerovnomerný vývoj: hľadanie novej teórie svetovej literatúry) aplikuje Trockého teóriu kombinovaného a nerovnomerného vývoja na svetovú literatúru. To má dôsledky nielen pre komparatistiku, ale napríklad aj pre vnímanie realizmu a modernizmu, ktoré je stále eurocentrické, no i pre vnímanie modernity a svetovej literatúry, ktorú podľa autorského kolektívu nemožno konceptualizovať bez marxistického chápania histórie.

Knihaprehodnocuje základné predpoklady porovnávacej literatúry – napríklad, či má vôbec význam porovnávať vo svete, ktorý je na jednej strane komplexne mnohojazyčný a multikultúrny, ale na druhej strane, paradoxne, mu čoraz väčšmi dominuje jediný jazyk, angličtina. Autori a autorky publikácie sú skeptickí voči porovnávaciemu nadšeniu amerického literárneho vedca Davida Damroscha. Damrosch reprezentuje trend globálneho porovnávania založený na predpoklade, že svet sa po skončení studenej vojny konečne integroval. Tvrdia, že hlasy, ktoré chcú zrovnoprávniť literatúry v rôznych malých jazykoch s literatúrou písanou v svetových jazykoch, ako napríklad Gayatri Spivak alebo Jonathan Culler, si neuvedomujú, že literatúry si nie sú rovné. „Svetová literatúra nie je otvorené ihrisko, v ktorom texty z celého sveta môžu hrať proti sebe – cirkulovať, navzájom sa ovplyvňovať a konverzovať jeden s druhým. [...] Nie je možné, ako píše Spivak, študovať všetky literatúry

s rovnakým nasadením a vedomím historického kontextu. [...] Je to idealistická fantázia. [...] Angličtina nie je jazyk ako každý iný“ (22 – 25). Toto tvrdenie ďalej objasňujú príkladom: „Z toho vyplýva, že by román *South of Nowhere* portugalského spisovateľa Antónia Lobo Antunesa mal byť taký známy ako *Dusklands* od J. M. Coetzeeho, ale nie je, rovnako ako Multatulihho *Max Havelaar* by mal byť taký známy ako Conradov *Lord Jim* alebo *Srdce temnoty*, ale nie je“ (16).

Kniha sa myšlienkovopapája na provokatívnu štúdiu Franca Morettiho „Conjectures on World Literature“ (Domnienky o svetovej literatúre), ktorá vyšla v roku 2000 v *New Left Review*. Taliansky teoretik v nej porovnáva medzinárodný kapitalizmus a svetovú literatúru ako „jednotný a súčasne nerovný systém [*one and unequal*], ktorý má jadro a perifériu (i semiperifériu) a tie spája vzťah rastúcej nerovnosti. Jednotný, ale nerovný: jedna literatúra (*Weltliteratur*, singulár, ako u Goetheho a Marxa), resp. jeden svetový literárny systém (prepojených literatúr), ale systém veľmi odlišný od toho, v čo dúfali Goethe a Marx, pretože je hlboko nerovný“ (55 – 56). Pojem „literárny systém“, prebratý od Morettiho, Itamara Evena-Zohara a predtým od teoretikov svetového systému (napr. Wallersteina), je kľúčový v teórii svetovej literatúry, ktorú autori a autorky nazývajú „literatúra svetového systému“ (*literature of the world-system*). Zmienená nevyváženosť pramení z kapitalizmu – teória, ktorú prijímajú od Trockého. Revidoval ju americký kultúrny teoretik Fredric Jameson, čo sa premietlo (aj) do jej vymedzenia ako základného vzorca pre akékoľvek uvažovanie o modernite, či už v svetových metropolách, alebo na periférii svetového systému. Jameson chápe modernitu ako výsledok kapitalistickej modernizácie. Jeho kľúčovou myšlienkou je, že kapitalizmus nevyrovnáva, ale, naopak, produkuje nerovnosť. Napriek

tomu, že podnecuje rozvoj (*development*), vytvára aj zaostalosť (*underdevelopment*), zlý rozvoj (*maldevelopment*) alebo závislý rozvoj (*dependent development*). Táto nevyvornanosť, na pozadí ktorej vznikajú literárne texty, nemá iba ekonomické hľadisko, ale je priamo podstatou (*substance*) literatúry a umenia všeobecne.

Keďže modernita odzrkadľuje logiku kombinovaného a nerovnomerného rozvoja, treba podľa autorov monografie problematiku modernizácie, modernity a modernizmu v literatúre ponímať v svetovom systéme, a nie v národnom alebo regionálnom kontexte (125). Taktiež ju treba oddeliť od asociácií so „Západom“ a spojiť ju s globálnym kapitalizmom – v tomto zmysle je uvedená teória antieurocentrická. Svetovú literatúru chápu ako „literatúru moderného kapitalistického svetového systému“ (15), a logicky teda hovoria hlavne o románe posledných dvoch storočí ako o žánri, v ktorom sa tento systém javí najvýraznejšie (16). Ich teória sa zásadne líši napríklad od Damroschovej teórie, podľa ktorej svetová literatúra zahŕňa tie diela, čo cirkulujú mimo svojho miesta pôvodu, či už v preklade, alebo origináli. Nerovnomernosť svetového rozvoja podľa autorov poukazuje na potrebu nového druhu literárnej komparatistiky: nie porovnávanie individuálnych textov, ktoré sú formálne a kultúrne navzájom veľmi odlišné, ale porovnávanie konkrétnych situácií, z ktorých dané diela pochádzajú a na ktoré odkazujú. Prednosťou tejto „literary world-systems theory“ je, že umožňuje porovnávanie veľmi odlišných, vzdialených literatúr – ako napríklad ruské a brazílske romány 80. rokov 19. storočia alebo rakúsko-uhorské a írské romány zo začiatku 20. storočia (68).

Slovenskému čitateľovi je zrejme, že podobné nazeranie na literárnu komparatistiku nie je celkom nové. S myšlienkou porovnávať literatúry na základe typologických súvislostí, ktoré sú nezávislé od vplyvov a kontaktov, prišiel už ruský formalista Viktor Žirmunskij. Dionýz Ďurišín túto myšlienku ďalej konkretizoval vo svojej knihe *Teória literárnej komparatistiky* (1975). Pod typo-

logickými súvislosťami tu rozumel napríklad „otázky politickej ideológie, morálky, filozofie, náboženstva, problémy, ktoré prináša rozvoj vedy, ostatných odvetví umenia, právne vedomie a iné“ (197). Podobne ako autorský kolektív recenzovanej monografie aj Ďurišín hovoril o „analogickom sociálno-politickom vývoji“ (200) ako o spoločnom menovateľovi podobností medzi literatúrami. Tieto súvislosti však v skutočnosti neskúmal, pretože bol obmedzený represívnou ideológiou svojej doby a slobodné uvažovanie o týchto otázkach nebolo možné. Zaoberal sa teda iba literárnym a jazykovým kontextom diel. Pre Ďurišina bolo cieľom výskumu „predovšetkým poznanie špecifických typologických znakov konkrétného druhu v jeho slohovom zaradení, a to v rámci národnej literatúry a v konečnom dôsledku v rámci medziliterárneho procesu“ (203). Na tomto základe vystaval vlastnú teóriu svetovej literatúry – ponímal ju ako výsledok medziliterárnych procesov. Ďurišínova metóda, jeho systém, má zaiste svoju logiku, zostáva však na deskriptívnej rovine literárnych druhov a slohov. Ďurišín neskúma, čo tieto typologické súvislosti vypovedajú o dobe a spoločnosti konkrétného autora, ako komunikujú s inými (neliterárnymi) výpoveďami svojej doby, ako sú (ne)prijaté svojou dobou a spoločnosťou či inými dobami a spoločnosťami alebo čo naše spôsoby skúmania hovoria o nás samotných a našom svete.

Autori a autorky monografie *Combined and Uneven Development* však neodkazujú na Ďurišina, čo je dôkazom, že slovenská literárna veda, nedostatočne prekladaná do angličtiny, zostáva na periférii literárneho poľa. Ich metódou je čítanie najrôznejších diel cez prizmu kapitalistickej modernity. Ukazujú podobnosti medzi opisovaním modernity v románoch z najrôznejších kútov sveta a historických období a zdôrazňujú, že literatúra sa všade na svete vyvíja v reakcii na tie isté svetové historické procesy. To samo osebe nie je zásadne inovatívne, avšak hlavnou myšlienkou monografie je niečo iné. Ponúka novú definíciu svetovej literatúry a prehodnocuje periodizáciu literárnej histó-

rie (zaujíma ich najmä realizmus a modernizmus). Najpodnetnejším aspektom monografie je uvažovanie o tom, čo literárne súvislosti vypovedajú o svetovej histórii a modernite. Hlavná otázka znie: „Ak je naša konceptualizácia porovnávacej literatúry zrkadlom toho, ako si predstavujeme svet, aký svet zviditeľňuje naša predstava svetovej literatúry?“ (48) V porovnaní s Ďurišinom ide teda skôr o historizujúcu a sebareflexívnu metódu s filozofickou dimenziou.

V kontexte literárnej tvorby sú pre autorový kolektív recenzovanej publikácie jadrom iba Francúzsko, Nemecko a Veľká Británia: tu vznikol román, ktorý považujú za ústredný žáner kapitalistickej modernity a ktorý bol do všetkých ostatných krajín „importovaný“. „Periférnosť“ v tomto zmysle neznamená stav charakterizovaný nedostatočným rozvojom alebo geografickou vzdialenosťou od „centra“. Opisuje pozíciu v systéme: sú to krajiny, ktorých literatúra nie je v dostatočnom rozsahu známa v jadre a najmä v dominantnom anglofónnom prostredí (napriek tomu, že preklady môžu byť dostupné – všetky v monografii analyzované diela sú totiž preložené do angličtiny). Ako však zdôrazňujú autori a autorky, literatúra (semi)periférie prúdi do centra inými spôsobmi: „literárne formy a modely (semi)periférie sú často pirátsky kopírované autormi jadra [...] a niekedy výrazne ovplyvnia produkciu a štýl literatúry jadra“ (56). „Jadro“ a „periféria“ nie sú teda hodnotiace kategórie. Autorový tím navyše pripomína, že aj krajiny jadra majú svoju perifériu (odkiaľ väčšinou pochádzajú najvýraznejší, kanonizovaní autori) a krajiny periférie majú svoje metropoly.

Ťažiskom monografie je práve román z krajín „svetovej periférie a (semi)periférie“, v ktorých kapitalizmus nevznikol vývinovo, ale bol nastolený zvonka, napríklad cez kolonializmus, neokolonializmus alebo globalizáciu. Uvedenie kapitalizmu do krajín, kde sa nevyvinul, považujú autori a autorky za kľúčový aspekt kolonializmu, oveľa podstatnejší než napríklad kultúrna alebo symbolická dominancia či fyzické násilie, koncepty, s ktorými operuje postko-

loniálna teória. Autorový kolektív považuje román z týchto krajín za prejav odporu voči kapitalistickej modernite, javiacej sa v ňom ako „čistá ideológia“ (118). Je to, ako píše, „hybridný žáner“: nemôžeme naň vzťahovať západné ponímanie a chronológiu realizmu, modernizmu a postmodernizmu (66). Literárny odpor voči kapitalizmu analyzujú nielen po obsahovej, ale hlavne po formálnej, jazykovej stránke. Podľa ich názoru sa prejavuje v nevyrovnanom štýle, ktorý odzrkadľuje nevyváženú modernitu krajín, kam síce dorazil kapitalizmus, ale nie demokratická občianska spoločnosť. Texty napísané v takomto prostredí miešajú realistické a modernistické prvky (surrealizmus, magický realizmus, gotický román, orálny folklór, miestne dialekty a pod.), pretože realizmus založený na zjavne racionálnej logike kapitalistického vykorisťovania nevie adekvátne opísať absurditu traumatickej skúsenosti nevyvázenej modernity. Toto zmiešavanie štýlov a diskurzov sa v západnej literatúre od 60. rokov 20. storočia bežne považuje za postmodernizmus. Autorky a autori knihy zdôrazňujú, že tu ide o modernizmus, ktorý do krajín periférie prichádza neskôr než na Západe ako reakcia na kapitalizmus. Formálna nevyrovnanosť textov nemá byť antitézou, ale formou realizmu, keďže umožňuje zachytiť socioekonomickú realitu (post)koloniálnych alebo (semi)periférnych krajín, ktorú klasický realizmus nezachytí. Je symptomatická pre (semi)periférnu pozíciu v svetovom systéme, kde sa dôsledky štruktúrnej nevyrovnanosti pociťujú silnejšie ako v jadre (57). „Autori v týchto (semi)periférnych regiónoch veľmi rýchlo strácajú dôveru v byrokratické dáta, ktoré tradične poskytujú ‚surový materiál‘ pre realistický román, pretože ich vidia ako nástroj kapitalistického vykorisťovania, a nie ako archív ‚objektívnych‘ faktov“ (74). Z uvedeného dôvodu hľadajú „alternatívne kultúrne archívy“, pomocou ktorých by mohli kritizovať kapitalistickú dominanciu (76) a opisovať dezorientujúcu skúsenosť nevyvázenej modernity, ktorá v týchto regiónoch vytvára priestorový a časový chaos (142). To vedie

k vytváraniu alternatívnych spôsobov opisovania tejto vysoko subjektívnej skúsenosti: napríklad fragmentované naratívy, náhodná a neustálená fokusácia, prvky hororu, prúd vedomia evokujúci halucináciu a pod. Nerovnomerný svetový vývoj teda komplikuje tradičnú chronológiu literárnej histórie, podľa ktorej po realizme nasleduje modernizmus a potom postmodernizmus.

Myšlienka, že experimentálny štýl v postkoloniálnych literatúrach je vyjadrením odporu voči koloniálnej dominancii, nie je nová. Už dávno ju vyslovili postkoloniálni bádatelia a bádatelky – napríklad Elleke Boehmer, Brenda Cooper alebo Gerald Gaylard – a patrí k ústredným témam postkoloniálneho výskumu literatúry. Autori a autorky recenzovanej monografie rozširujú túto teóriu aj na iné ako postkoloniálne literatúry. Ilustrujú ju čítaním niekoľkých autorov vytvárajúcich podľa nich „príbehy, ktoré s výnimočnou jasnosťou a rezonanciou odzrkadľujú svetový systém“ (20): Sudánčan Tayeb Salih, Rus Viktor Pelevin, Slovák Peter Pišťanek, Španiel Pío Baroja, Islandan Halldor Laxness, Škót James Kelman a Juhoafričan Ivan Vladislavic. Patria sem však aj autori ako napríklad Deszö Kosztolányi, Knut Hamsun, Fiodor M. Dostojevskij, Giuseppe Lampedusa, Ornela Vorpsi alebo Andrzej Stasiuk (127). Tu sa možno pozastaviť nad tým, že medzi (semi)periférnymi autormi figurujú aj Španiel a Škót, píšuci v dvoch z najväčších svetových jazykov. Ide o dôkaz, že koncept (semi)periférie nie je pre autorov recenzovanej publikácie iba geopolitickým alebo jazykovým pojmom: periféria sa nachádza aj v krajinách jadra ako Veľká Británia a periférnosť môže byť aj otázkou toho, akú pozíciu román zaujíma vo svetovom literárnom systéme svojím rečovým registrom, tematikou atď. (124). To, čo ich spája, je vnímanie lokálnej a globálnej modernity ako „simultánne traumatickej, deštruktívnej, inšpiratívnej a hlboko transformačnej“ (127). Modernitu teda opisujú ako niečo, čoho hlavné postavy nie sú priamymi aktérmi, ale skôr prijímatelmi a obeťami. Napríklad Škót James Kelman

vo svojich románoch opisuje traumatickú skúsenosť neoliberalnej reštrukturalizácie vlády Margaret Thatcher v 80. rokoch, ako ju pociťovala najnižšia vrstva žijúca v getách Glasgowa. Kelman podľa autorského tímu opisuje atomizáciu spoločnosti, ku ktorej táto neoliberálna modernizácia viedla, radikálne modernistickým štýlom: dochádza tu doslova k rozpadu syntaxe, čo odzrkadľuje psychické zrútenie sa hlavnej postavy. Takéto vnímanie modernizácie ako traumy a jeho estetické spracovanie spája Kelmana s autormi svetovej (semi)periférie.

Súčasnú Slovensko sa podľa autorského kolektívu monografie tiež ocitá medzi krajinami, do ktorých bol kapitalizmus „importovaný“ zvonka. Ako vyplýva z ich analýzy románu *Rivers of Babylon*, globálny korporátny kapitalizmus neoliberalného razenia, ktorý do krajiny vtrhol v roku 1989 po štyridsiatich rokoch socializmu, spôsobil absolútny prevrat hodnôt a spoločenského poriadku, pretože mu nepredchádzal organický vývin. *Rivers of Babylon* je predstavený ako „učebnicový príklad Trockého teórie kombinovaného a nerovnomerného vývoja“ (116): „Ráczov chamtivý klientelizmus ponúka ironický portrét drasticky nevyváženej ‚modernizovanej‘ ekonomiky. [...] Dehumanizujúce násilie a brutalitu starého zriadenia nahradil nový, dravo nespútaný neoliberalný systém, ktorý priniesol trhovú demokraciu cez ekonomickú šokovú terapiu“ (117 – 119). Toto sa odráža v Pišťankovom štýle, ktorý má „neistotu zakódovanú priamo v štruktúre. Zaužívané modernistické naratívne postupy sa zdajú nevhodné pre nespútaný svet postkomunistickej ‚transformácie‘. Kým mnoho postáv sa z naratívu jednoducho vytratí, ako napríklad žena, čo sa vyzlečie donaha pred hotelom Ambassador a odvezie ju policajné auto, iné sa vynoria, aby kriminálne profitovali zo systému. [...] Štruktúra a príbeh románu nútia čitateľov, aby pochybovali o dôveryhodnosti udalostí, ktoré sledujú. Samotný ústredný príbeh – neveriteľný vzostup antihrdinu Rácza zo sedliaka na politického oligarchu – by mal čitateľov zneistiť. [...] Prezentó-

vaný striedavo v prítomnom a budúcom čase v nedokonavom vide, jeho príbeh je vierohodný aj neuveriteľný zároveň“ (116).

To však neznamená, že iba romány stavajúce sa kriticky ku kapitalistickej modernite patria do systému svetovej literatúry (20). Autorský kolektív recenzovanej publikácie tvrdí, že svetový systém zákonite vidieť v každom modernom literárnom diele, je to matrix alebo systém kódov, z ktorého moderná literatúra vzniká. Ako však autori a autorky zdôrazňujú, ich teória svetového literárneho systému je najlepšie viditeľná v románoch z 19. a 20. storočia. Napriek tomu, že modernita nevznikla v 19. storočí, romány z tohto obdobia najpriliehavejšie zachytávajú „šok z novoty“ (50), ktorú priniesla kapitalistická modernizácia.

Modernita je v recenzovanej publikácii definovaná ako rozvoj kapitalistického spôsobu výroby a proces, ktorým tento ekonomický systém transformuje spoločenské vzťahy. Takáto definícia sa môže zdať redukčivná. Ekonomický aspekt nerovnomerného svetového rozvoja je privilegovaný na úkor iných, ako napríklad kultúrna alebo symbolická dominancia, ktoré sú podľa nich priamym dôsledkom ekonomickej dominancie. Monografia však nie je vystavaná na teórii, ale na aplikácii tejto teórie na široké spektrum diel, ktoré autori a autorky podrobne analyzujú, čím úspešne dokazujú platnosť svojich tvrdení. Spôsob, akým dávajú do súvislosti literatúry z najrôznejších svetových (semi)periférií, ako sú postkoloniálne krajiny, postkomunistické krajiny a krajiny periférie západnej Európy, napríklad Island alebo Španielsko, sa javí produktívny. Na základe tejto teórie možno medzi nimi identifikovať rôzne štýlové paralely (napr. miešanie vysokých a nízkych jazykových registrov a naratívnych štýlov, využívanie paródie a persifláže a pod.) a vnímať, že podobné formálne stratégie vznikajú ako reakcia na podobné spoločensko-historické udalosti.

Jednostranný pohľad autorského tímu však neumožňuje rozpoznať, že uvalenie kapitalizmu na nekapitalistické spoločnosti môže mať ten istý deštruktívny efekt ako

uvalenie komunistického modernity na preindustriálne spoločnosti, ako sa to udialo napríklad v Sovietskom zväze alebo v afrických krajinách, alebo to, že komunistický systém môže byť tiež imperialistický. Kapitalistická modernita nie je historicky jedinou príčinou nerovnomerného a kombinovaného rozvoja.

Kolektívnu monografiu považujem za dôležitú intervenciu do uvažovania o komparatistike a večnej debaty o „veľkých“ a „malých“ literatúrach. Napriek tomu, že mnohé myšlienky nie sú nové, autorskému kolektívu sa podarilo syntetizovať koncepcie viacerých mysliteľov (hlavne Morettiho, Evena-Zohara, Jamesona a Adorna) do homogénnej teórie. Jej nedostatkom je, že neponíma iné literárne žánre ako román a skoršie historické obdobia.

DOBROTA PUCHEROVÁ

Ústav svetovej literatúry SAV, Slovenská republika